

Det hebraiske alfabets betydning for den jødiske kultur

*af forskningsbibliotekar, fil.dr.
Eva-Maria Jansson*

I 26 generationer stod bogstavet *alef* og klagede foran den Helliges, velsignet være Han, trone: “Universets Herre! Jeg er det første bogstav i alfabetet – alligevel skabte Du ikke din verden gennem mig!” Den Hellige, velsignet være Han, svarede: “Verden og dets fylde blev skabt kun for Torahs skyld, således som det er skrevet: *Herren grundlagde jorden med visdom* (Ordsprogenes Bog 3;9). I morgen vil jeg afsløre min Torah på Sinai, og da vil jeg begynde med ingen anden end dig: *Jeg (‘anokhi) er Herren din Gud.*”¹

Det hebraiske alfabet har fulgt det jødiske folk gennem hele dets historie og er en af de ting, der forener jøder over hele verden, uanset hvilke forskellige kulturer de ellers lever i og er påvirket af. Allerede i den lille fortælling ovenfor er der antydninger til sprogets og ordenes betydning, men lad os først opridsede det hebraiske alfabets historie og dets brug gennem historien.

Det hebraiske alfabet – en lang historie i korte træk

Det hebraiske alfabet har sin ældste historie fælles med aramæisk og andre vestsemitiske sprog, og det palæo-hebraiske (oldhebraiske) alfabet udvikledes fra det fønikiske alfabet omkring år 1000 f.v.t. Oprindeligt blev det nok mest brugt til

inskriftioner i sten, men kan også ses på mange såkaldte ostraka, “potteskår”, hvor kortere notitser og meddelelser er skrevet med blæk eller andre pigmenter. Der er også gjort fund af segl og forskellige genstande med inskriftioner, for eksempel sølvfoliestykker med den præstelige velsignelse (4. Mosebog 6;24-26) i palæo-hebraisk skrift, daterede til 600-500 f.v.t. (fig. 1) – den ældste nedskrevne bibeltekst, vi kender.

I Bibelen omtales også de sproglige forhold på omtrent samme tid. I Anden Kongebog 18;26 prøver de judæiske anførere at forhindre assyrerkongen Sankeribs udsendte i at skræmme Jerusalems forsvarere med sproglige midler: “Tal dog aramæisk til dine tjenere; det forstår vi godt. Lad være med at tale judæisk til os, når folkene på muren kan høre det.”² Cirka to århundreder senere, efter det første tempels ødelæggelse og det babylonske fangenskab, var området blevet underlagt det persiske imperium. Her var den aramæiske skrift, som også var en udvikling fra den fønikiske skrift, blevet det officielle administrationsprog, og dette gjaldt også for imperiets jødiske underordnede. Dog fandtes der i hele perioden ældre sproglige traditioner, hvad der formodentlig er baggrunden for bibelske fortællinger vedrørende sprogbrugen, først og fremmest Ezras Bog og Nehemias’ Bog. I Nehemias’ Bog 13;24 hedder det om de jøder, der var blevet tilbage i landet, da dele af befolkningen blev bortført til det babylonske fangenskab, at “halvdelen af deres børn talte ashdoditisk eller et af de andre folks sprog og var ikke i stand til at tale judæisk.” I samme bog fortælles også, hvordan Ezra blev nødt til at forklare loven for folket – flere forskere mener, at dette var nødvendigt,

Fig. 1: Sølvfolie-stykker med den præstelige velsignelse fundet ved udgravninger i Jerusalem. Israel Museum, Jerusalem.

fordi folket faktisk ikke mere forstod den hebraiske bibeltekst, hverken i skrift eller tale. Det skal siges, at forskellighederne mellem de talte sprog var meget større end mellem de alfabeter, som blev brugt til at skrive dem med, og at der er usikkerhed om, hvor store dele af den jødiske befolkning, der overhovedet var i stand til at læse og skrive i denne periode.

På dette tidspunkt var den skrifttype, som kan ses f.eks. i Dødehavs-rullerne (Qumran-fundene), blevet udviklet. Den bliver af senere jødiske kilder betegnet som "assyrisk" eller "kvadratisk", og det er også denne senere betegnelse, der i dag bruges til at beskrive det almindelige trykte, hebraiske alfabet. Man mener, at denne udvikling fandt sted i løbet af det 4. og det 3. århundrede f.v.t. I dens forskellige varianter – den mere firkantede "boglige" og den mere kursive "skrivestil" – er denne skrift oprindelsen til alle senere hebraiske skrifttyper. Dog brugte man undertiden stadig den ældre skrifttype. Blandt Dødehavsfundene findes flere længere bibeltekster skrevet helt i den palæo-hebraiske skrift, og i for eksempel Salmerullen er tetragrammet skrevet med den ældre skrift, måske for at forhindre utilsigtet misbrug af Gudsnavnet, mens resten af teksten er skrevet i kvadratskrift.³ Brugen af denne skrift var dog ikke uproblematisk, idet den i visse kredse blev forbundet med samaritanerne, som brugte – og stadig bruger – en variant af det palæo-hebraiske alfabet til deres bibeltekster.⁴

Det hebraiske alfabet har flere træk til fælles med andre semitiske sprog. Det ene er skriveretningen, fra højre mod venstre, det andet er, at alle dets 22 bogstaver er konsonanter;⁵ vokallydene manglede oprindeligt skrifttegn. Allerede i bibelsk tid begyndte vokalerne at blive markeret

ved brug af enkelte konsonanttegn,⁶ men særlige vokaltegn udvikledes først i det 6.-7. århundrede e.v.t. Vokaltegnene består af små linjer og punkter, der placeres over eller under den konsonant, som vokal-lyden skal udtales efter, og oprindeligt blev de primært brugt i bibeltekster, hvor den nøjagtige udtale af et ord kan få stor betydning for fortolkningen af teksten. Som eksempel kan bruges konsonantrækken *mem-dalet-bet-resh* (מְדַבֵּר), der med forskellig vokalisation enten læses som *medabber* (מְדַבֵּר, “(han) taler”), *mi-dvar* (מִדְבָר, “fra en ting” eller “fra et ord”) eller *midbar* (מִדְבָר, “ørken”). Denne standardiserede vokalisering af bibelteksten blev gjort af de såkaldte masoreter. Disse – hvoraf de mest kendte repræsentanter var ben Asher-familien i Tiberias – helligede sig “traditionen” (*masorah*), nemlig den nøjagtige overlevering af bibelteksten, og de interesserede sig også for enkelte ords og bogstavers hyppighed, og hvordan de stod i forhold til hinanden. I moderne hebraisk (se nedenfor) bruges vokaltegn kun, når der for eksempel er tale om fremmedord, udenlandske person- og stednavne, i leksika og ordbøger, i børnebøger og i poesi – kort sagt i sammenhænge, hvor man vil sikre sig, at et ord læses på en særlig måde, og/eller hvor dets betydning ikke på anden måde fremgår klart af sammenhængen.

I løbet af middelalderen udvikledes forskellige kalligrafiske skrifttyper. På samme måde som den jødiske kultur fra denne tid inddeles i tre hovedområder, sefardisk (det muslimske Spanien, Nordafrika, Tyrkiet, Grækenland og Mellemøsten), ashkenasisk (Nord-, Central- og Østeuropa) og orientalsk (Yemen og Persien), findes der forskellige skrifttyper fra disse områder. Forskellene kan især ses i

de bibelhåndskrifter, der er blevet bevaret fra denne tid, og hvoraf mange er illu-nerede (forsynede med dekorationer i farver, guld og/eller sølv). I disse bibel-håndskrifter og andre religiøse tekster står selve hovedteksten i den klarere kvadrat-skrift, sommetider med vokaltegn, mens sidekommentarer af forskellig art ofte er skrevet uden vokaler og i en mere kursiv stil. På hebraisk skelner man ikke mellem store og små bogstaver, men måske kan brugen af kvadratskrift og kursivskrift sammenlignes med måden, hvorpå vi bruger store og små bogstaver til at angive en teksts vigtighed.

En særlig brug af de hebraiske bogstaver, som kun sjældent forekommer inden for andre kulturer, er mikrografi. Mikrografi er blevet defineret som skrift i minimal størrelse, og i mange middelalderlige bibelhåndskrifter er de masoretiske kommentarer skrevet i margenen med denne *meget* lille skrift, enten formet som geometriske eller abstrakte mønstre, eller som genstande, dyr eller mennesker. Oprindelsen til den jødiske mikrografiske tradition kan ikke fastsættes nøjagtigt, men ser ud til at skulle søges i den tidligere nævnte masoretiske tradition. Fra året 895 er en kodeks med de bibelske profetbøger bevaret, hvor dele af kommentaren er i mikrografi. Den er formodentlig skrevet af Moses ben Asher, og måske blev denne bog fra den respekterede masoretiske familie blåstemplingen for den mikrografiske tradition. Netop de masoretiske kommentarer – som mest bestod af fortegnelser over forskellige ords og bogstavers hyppighed – var de første tekster, der blev skrevet i mikrografi; selve bibelteksten måtte ikke forandres,⁷ men for masorah'en var der ingen faste traditioner, som skulle overholdes. Mikro-

grafien som specifik jødisk kunstart blev i løbet af den tidlige middelalder spredt fra Mellemøsten til både Yemen og Europa, hvor der udviklede sig forskellige traditioner. I Yemen holdt man sig til geometriske mønstre, mens der i Europa kom nye elementer til. De sefardiske skrivere og illuminatorer blev for eksempel inspireret af de arkitektoniske udsmykninger i moskéer og paladser fra denne tid.⁸ Også i det ashkenasiske område (her primært Frankrig og Tyskland) kom der mange påvirkninger fra arkitekturen (se fig. 2, hvor indledningen til 3. Mosebog er omkranset af mikrografisk skrift i form af en gotisk bygning).⁹

Håndskrifter med sekulære tekster – for eksempel medicinske, matematiske, astronomiske og filosofiske værker – er ofte helt igennem holdt i den kursive stil. Denne forskel kom til at leve videre, efter at bogtrykkerkunsten havde holdt sit indtog i den jødiske kultur. Det er ikke helt klart, hvilken hebraisk bog der først blev trykt, da ikke alle “kandidater” er dateret; men man formoder, at bøger blev trykt flere steder i Italien allerede fra 1470’erne, og fra begyndelsen af 1500-tallet var Italien blevet det absolutte centrum for den hebraiske bogtrykkerkunst. Blandt de mest kendte og betydelige bogtrykkere var den jødiske familie Soncino, hvis virke strakte sig over hele det østlige midelhavsområde, og de to kristne familier Bomberg og Giustiniani, som begge var aktive i Venedig. Daniel Bombergs Talmud-udgaver fra ca. 1520 blev forbillede for alle senere udgaver. Fra slutningen af 1500-tallet opstod der også andre centre for hebraisk forlagsvirksomhed, f.eks. Antwerpen og Konstantinopel.

Bogtrykkerkunsten medvirkede til at fastlægge skrifttyperne i to former,

kvadrat og rashi. Da de første hebraiske bøger blev trykt i Italien i slutningen af 1400-tallet, blev en sefardisk semikursivskrift brugt til Rashis bibelkommentar, og man kalder fra denne tid denne skrifttype “rashi-skrift”.¹⁰ Også i moderne Bibel- og Talmud-udgaver bruges den altid til Rashis og andres kommentarer, mens kvadratskriften bruges til hovedteksten. Men dette betyder ikke, at alle trykte bøger er ens. Forskellige trykkerier brugte forskellige typer, der ofte efterlignede skriften i håndskrifter. Dertil kom selvfølgelig den enkelte trykkers stolthed og ønske om at fremstille smukke bøger, hvorfor der er mange variationer, især af begyndelsesbogstaver og indledende ord. Sideopsætningen fra håndskrifterne blev dog ofte bevaret, idet hovedteksten står midt på siden, omkranset af kommentarer, hvoraf de mindre centrale er anbragt yderst og i mindre stil (fig. 3).

Fra det 16. århundrede og frem udvikledes forskellige grafiske former for hebraiske bogstaver, ofte under indflydelse af udviklingen af nye latinske skrifttyper og/eller med de første italienske skrifttyper som forbilleder, og også senere har den typografiske udvikling inspireret til nydannelser. For eksempel kan bogstavet *alef* varieres på forskellige måder:

I løbet af middelalderen udvikledes forskellige jødiske sprog, baseret på de lokale folkesprog, men med hebraiske islæt. Et problem, som derfor blev mere og mere påtrængende i diasporaen, var at skrive disse sprog med hebraiske bogstaver, idet kendskabet til latinske bogstaver ikke altid var så udbredt i den jødiske befolk-

Fig. 2: Cod. Heb. 11: Bibel, skrevet og illumineret i begyndelsen af 1300-tallet, formentlig i det sydlige Tyskland. Det Kongelige Bibliotek, Judaistisk Samling.

ning. Mest kendt af disse sprog er måske jiddisch, som man regner med består af 70 % middelaldertysk, 15 % hebraisk/aramæisk, 10 % slaviske sprog og 5 % andre sprog, f. eks. fransk og latin. Selvom flertallet af de lyde, man havde brug for, har et tilsvarende bogstav i det hebraiske alfabet, opstår der problemer, især fordi det hebraiske alfabet mangler vokaltegn. At *alef* (א), sammen med forskellige af de eksisterende hebraiske vokaltegn, kom til at betegne /a/- og /å/-lyde er måske ikke så mærkeligt. Men derudover brugte – og bruger – man nogle af de konsonant-tegn, som ikke svarer til lyd på tysk, til at betegne de manglende vokaler. Således kom f.eks. *ayin* (ע), der på hebraisk nærmest er en lydløs “stoplyd”, til at betegne /e/-lyden. En anden nyskabelse var, at der i ord af hebraisk oprindelse bruges den ashkenasiske udtale af bogstavet *tav*, /s/, når *tav* står i slutningen af et ord; for eksempel udtales det hebraiske navn for løvhyttefesten, *Sukkot*, som “sukkos”. Man lavede også egne vokal- og diftong-bogstaver, idet de hebraiske ord i jiddisch fik en særlig ashkenasiske udtale, hvorved vokallydene blev tilpasset jiddisch-udtalen. For eksempel hedder sproget hebraisk på jiddisch *loshn qoydesh*, som svarer til det hebraiske udtryk *lashon qadosh* (“helligt sprog”). Ladino (også kaldt judezmo), der opstod på Den Iberiske Halvø og har middelalderspansk som hovedingrediens, brugte på samme måde det hebraiske alfabet til at dække de særlige “spanske” lydbehov.

I hele middelalderen blev det hebraiske alfabet således brugt i forskellige sammenhænge og inden for forskellige sprog-områder. Dette gælder også det hebraiske sprog. Det hævdes ofte, at hebraisk var et dødt sprog op gennem middelalderen,

men blev genoplivet i forbindelse med den zionistiske bevægelses opståen og dannelsen af staten Israel i 1948. Dette er ikke rigtigt. Det er sandt, at hebraisk som talt sprog levede et temmelig beskedent liv, men som skriftsprog blev det særdeles flittigt brugt, især igennem tidlig middelalder. Bibelkommentarer, filosofi, matematik, lægekunst, astronomi, almindelig korrespondance – til alle disse genrer blev det hebraiske alfabet og det hebraiske sprog brugt. Det fungerede også som *lingua franca*, når jøder fra forskellige dele af verden mødtes.

Selve indlæringen af alfabetet var ofte omgærdet med forskellige ritualer. Studiet skulle forbindes med positive ting – et ikke helt ualmindeligt pædagogisk kneb. Derfor var det almindeligt, at den lille dreng (pigernes uddannelse foregik op til begyndelsen af det 20. århundrede principielt i hjemmet) fik slik og andre gaver den første dag i skolen. En skik, der er belæg for helt tilbage til tidlig middelalder, er, at drengen desuden fik selve alfabetet som mad; enten ved at bogstaverne var skrevet med honning på en tavle og derefter skyllet ud i vand, som drengen fik at drikke, eller ved at han slikkede honningen væk fra tavlen. I denne forbindelse citeredes tit nogle af de bibelvers, hvor visdommen eller Torah beskrives som søde, for eksempel Salmernes Bog 119;103: “Hvor er dit ord sødt for min gane, sødere end honning i min mund.”

I den senere del af middelalderen kom de omliggende kulturers sprog imidlertid til at vinde indpas på de ikke-religiøse områder. Men som følge af oplysningstiden, og især den jødiske oplysningsbevægelse, den såkaldte *haskalah* (“oplysning”), blev hebraisk betragtet som det jødiske folks sprog par excellence, som burde anvendes

ikke kun til religiøse tekster, men også til diskussioner af samfundsspørgsmål, moderne litteratur m.m. I løbet af det 18. århundrede opstår flere tidsskrifter på hebraisk, den første og mest indflydelsesrige var *Ha-me'assef*, "Samleren", som blev udgivet i Berlin af Moses Mendelssohns elever. Moses Mendelssohn (1729-1786), der betragtes som *haskalah*-bevægelsens fader, er måske mest kendt som filosof, men han var også aktiv inden for sproglige spørgsmål. Det var hans opfattelse, at jøder skulle tale "rent tysk eller rent hebraisk, ingen mismask".¹¹ Han bidrog til gennemførelsen af dette med *Sejer Nevtiot ha-shalom* (Berlin 1780-1783), en oversættelse af De Fem Mosebøger til tysk – skrevet med hebraiske bogstaver til gavn for den jødiske befolkning, hvoraf mange ikke kunne læse tysk skrift godt nok til at læse en almindelig tysk oversættelse.¹² Dette værk kendes også som *Bi'ur* (eller *Be'ur*, "forklaring") efter Mendelssohns tilføjede kommentar på hebraisk. Mendelssohn og hans disciples bestræbelser gav ikke hebraisk den store fremgang i Østeuropas jødiske befolkning; jiddisch forblev indtil 2. verdenskrig det daglige jødiske omgangssprog.¹³ Men frøet til genoprettelsen af hebraisk som hverdagsprog var sået.

Den, der almindeligvis kaldes "det moderne hebraiske sprogs fader", er Eliezer Ben-Yehudah (1858-1922). Han fødtes som Eliezer Perlman i Litauen, hvor han fik en traditionel jødisk uddannelse, men kom også tidligt i kontakt med den omgivende sekulære kultur. Sammen med sin første kone, Deborah, udvandrede han i 1881 til det da tyrkisk-styrede Palæstina; de tog navnet Ben-Yehudah, og fra den tid blev der kun talt hebraisk i deres hjem – i hvert fald, når Eliezer var

til stede. Deborah døde i 1891, og Eliezer giftede sig igen med hendes yngre søster Hemdah, der blev hans medarbejder i arbejdet med at skabe et levende hebraisk sprog. Foruden artikler i de hebraiske tidsskrifter, som allerede var begyndt at udkomme i Palæstina, er der først og fremmest to ting, som Eliezer Ben-Yehudah bidrog med: hans store hebraiske leksikon og grundlæggelsen af Det Hebraiske Akademi. *Milon ha-lashon ha-'ivrit* (Leksikon over det hebraiske sprog) blev efter Eliezer Ben-Yehudahs død fortsat af hans kone og søn og udkom i alt i 17 bind; "Komitéen for det hebraiske sprog", *Va'ad ha-lashon ha-'ivrit*, blev i 1953 omdannet til Akademiet for det hebraiske sprog.

Man regner med, at der i dag er mindst seks millioner mennesker i verden, der kan hebraisk. For de jødiske minoritetssprog er tallene meget usikre. For det samlede antal af jiddischtalende i f.eks. Israel, USA, Rusland og Frankrig kan et tal på omkring en million måske være dækkende. Ladino tales måske af 150.000, og for de andre sprog, som skrives med hebraiske bogstaver (f.eks. judæo-arabisk), er tallene endnu lavere.

Alfabetet og dets bogstaver i den jødiske kultur

Det skrevne ords betydning kan næppe overdrives inden for den jødiske kultur, som i meget høj grad er tekstcenteret. I synagogen er det mest centrale det skab, hvor synagogens skriftruller – håndskrevne, på pergament – opbevares, til brug i gudstjenesten, hvorunder der bliver læst op fra dem. De er skrevet af en skriver, *sofer*, som er særligt uddannet til at håndtere de forskellige pergamenttyper og skrivedskaber (fjerpen og blæk). I en synagoge findes ofte flere ruller; foruden én eller

flere Torahruller med De Fem Mosebøger findes f.eks. også ruller med Esters bog, der læses op i forbindelse med Purimhøjtiden, hvor mindet om de begivenheder, der fortælles om, højtideligholdes.

Mange andre jødiske rituelle genstande er på en eller anden måde forbundet med tekster. Som eksempler kan nævnes de bibeltekster på pergament, som ligger i bederemmenes kapsler og i mezuzahen¹⁴ på dørposten i et jødisk hjem, men også genstande af mere eller mindre ædle metaller er hyppigt forsynede med inskriptioner. Det er vigtigt, at teksten ikke er beskadiget, idet den mister sin religiøse gyldighed, hvis det sker. Især gælder dette tekstruller, bederemme, mezuzah'er og andre tekster til decideret religiøst brug. Også udformningen af disse religiøse tekster er nøjagtigt beskrevet i den religiøse litteratur, fra senantikken og frem. Teksten i mezuzahen skal f.eks. altid skrives på 22 linjer, så de enkelte linjer altid begynder ens. Det er forbudt at tilføje andre bogstaver eller tegn; men i middelalderen bliver navne på engle og forskellige figurer (f.eks. davidsstjerner) dog tilføjet ved siden af de foreskrevne bibeltekster, formodentlig i den hensigt at den beskyttende kraft, som tit blev tilagt mezuzahen, skal blive forøget. Også overgangene mellem forskellige faser i livet er forbundne med tekster. Drengens religiøse myndighedsalder markeres ved, at han for første gang læser op i synagogen. I forbindelse med vielsen bliver der skrevet en vielseskontrakt (*ketubbah*), et dokument, hvori teksten tit har fået en kunstnerisk udformning.

Den respekt, med hvilken teksten – især hvis det drejer sig om religiøse tekster – bliver behandlet, siger også noget om dens status. I overholdelse af buddet om

ikke at tage Guds navn forfængeligt (2. Mosebog 20;7) må ingen tekst, håndskreven eller trykt, der indeholder nogen af gudsnavnene, smides væk, hvis den bliver beskadiget eller slidt op. I stedet bør de opbevares på et særligt sted og senere begravnes på en jødisk begravelsesplads. I dag kan man på internettet finde tilsvarende opfordringer til at behandle eventuelle udskrifter med respekt. Denne respekt viser sig også ved brugen af en Torahrulle, idet den, der læser op fra rullen i synagogen, ikke må røre ved selve teksten, men bruger en "pegepind" for nemmere at kunne følge linjerne og for ikke at beskadige teksten, især gudsnavnene deri. Gudsnavnets hellighed får også andre konsekvenser. Selvom navnet står skrevet, udtales det aldrig; ved oplæsning i synagogen læser man i stedet for tetragrammet 'Adonai, "Herren"; i andre sammenhænge omtales Gud som *ha-shem*, "Navnet"; *ha-qadosh barukh hu*, "Den Hellige, velsignet være Han", og forskellige andre varianter.

I den hebraiske Bibel finder man ikke det almindelige hebraiske ord for bogstav, 'ot (אות). Ordet bruges kun i én af dets andre betydninger, nemlig "tegn", f.eks. i 1. Mosebog 4;15 om det tegn, Gud sætter på Kain. Alfabetet som koncept bliver dog allerede brugt i de bibelske tekster. Et af de tydeligste eksempler er de såkaldte alfabetiske salmer. I f.eks. Salme 119 er de 176 vers bygget sådan op, at de otte første begynder med *alef*, de næste otte med *bet* osv. i alfabetets rækkefølge. Et andet eksempel er den såkaldte *Eshet chayil*-tekst ("En dygtig kvinde ..."; Ordsprogenes Bog 31;10-31), som manden i traditionelle hjem på sabbataftenen reciterer som lovprisning af sin kone – ifølge en rabbinsk tradition er dette et udtryk for, at ægteskabet med en gudfrygtig kvinde

ækvivalerer med at efterleve hele Torah'en, fra første til sidste bogstav.¹⁵

Et andet aspekt ved det hebraiske alfabet, som hyppigt bliver benyttet inden for den jødiske kultur, er bogstavernes talværdier. Foruden at blive brugt til rene talangivelser (f.eks. til paginering af sider i bøger) kan fortolkninger begrundes i det forhold, at to ord har talværdi; eksempelvis forklares skikken med at spise fisk på sabbatten, ugens syvende dag, med, at det hebraiske ord *dag* (דג, "fisk") har den numeriske værdi syv. På samme måde kan en fortolkning tage sit udgangspunkt i, at to ord, der burde have samme værdi, ikke har det og derfor kræver en forklaring. Et eksempel kan hentes fra en *midrash*:

Rabbi Simlai udlagde teksten [og sagde]: "613 bud blev overleveret til Moses; 365 negative bud, så mange som solårets dage, og 248 positive bud, hvad der svarer til legemets dele." Rav Hammuna spurgte: "Hvilket vers lærer dette? [Svaret er:] 'Moses pålagde os Torah til arvedel' (5. Mosebog 33:4). Ordet 'Torahs' numeriske værdi er 611; derudover kommer [budde-]ne] 'Jeg er Herren din Gud' (2. Mosebog 20:2) og 'Du må ikke have andre guder end mig' (2. Mosebog 20:3), som vi hørte direkte fra den Almægtiges mund [- i alt 613]."¹⁶

Bogstavernes betydning for skabelsen er noget, den rabbiniske tradition hele tiden vender tilbage til. En fortælling, der ligner den, dette kapitel blev indledt med, er som følger:

"I begyndelsen skabte Gud ..." (1. Mosebog 1:1). Rabbi Jona sagde i Rabbi Levis navn: Hvorfor blev verden skabt ved bogstavet *bet*?¹⁷ Det, at bogstavet *bet* (ב) er lukket ved siderne, men åbent i forsiden, viser, at I ikke må spørge om, hvad der er foroven, hvad der er neden-

for, hvad der er gået forud, og hvad der kommer bagefter.¹⁸

Denne opfordring bliver dog ikke altid fulgt – mange tekster beskæftiger sig netop med, hvordan verden er blevet til. Ifølge en af de tidligste og mest centrale jødiske mystiske skrifter, *Sefer Yetsirah* (Skabelsens Bog¹⁹) var det hebraiske alfabets 22 bogstaver, sammen med de ti *sefirot*,²⁰ de værktøjer, som Gud brugte til at skabe verden med. Dette går tilbage til den bibelske skabelsesberetnings fortælling om, hvordan Gud skaber gennem det talte ord: 22 grundlæggende bogstaver: Han indtrådte og udhuggede dem, Han vejede dem og ombyttede dem, Han sammenføjede dem, og Han formede med dem alt det skabtes liv og alt det, der vil blive skabt. Hvordan vejede og ombyttede Han dem? *Alef* med dem alle og dem alle med *alef*, *bet* med dem alle og dem alle med *bet*. Og så fremdeles. Det resulterer i, at de alle går ud gennem 231 porte. Det resulterer i, at alt det skabte og al tale udgår ved hjælp af ét Navn.²¹

Den jødiske mystiks mest centrale værk er *Sefer ha-Zohar* ("Stråleglansens bog"), som indeholder mystiske traditioner fra forskellige århundreder. Hovedparten af værket menes dog at være fra det 12. og 13. århundredes Spanien og Sydfrankrig og er blevet samlet af Moses de Leon i 1280'erne. I begyndelsen af dette værk findes en fortælling, i hvilken alle de enkelte bogstaver, begyndende med det sidste, *Tav*, kommer frem for Vorherre og beder om, at de må blive det bogstav, som verden vil blive skabt igennem. De får hver og én deres forklaring på, hvorfor det ikke må blive dem, indtil *Bet* erklærer sig som det, Gud velsigner verden igennem, fordi ordet *berakbah*, "velsignelse", begynder med bogstavet *bet*. Gud giver det ret heri og erklærer, at *Bet*

er det, der skal stå forrest i skabelsen. Da bogstavet *Alef* ikke melder sig, spørger Gud hvorfor, og *Alef* svarer: "Verdens herre, eftersom jeg har set alle de andre bogstaver mislykkes, hvad er nytten? Desuden har du allerede givet *bet* den store gave, og det ville ikke være rigtigt for en konge at tage en gave, han har givet, fra én tjener og give den til en anden." Den Hellige, velsignet være Han, svarede: "*Alef, Alef*, selvom jeg skal skabe verden gennem *Bet*, skal du blive det første af bogstaverne. Min enhed findes kun i dig;²² og alle beregninger og handlinger i verden vil begynde med dig."²³

Man kan nok sige, at *alef* også senere har fået æresoprejsning. Hvis man skulle udpege det mest kendte og brugte hebraiske bogstav, ville *alef* vinde en ret overvældende sejr. Netop fordi det er alfabetets første bogstav og dermed symbol på begyndelse, indgang, indledning osv., er det hyppigt blevet brugt i forskellige sammenhænge. Ud over at det israelske bibliotekskatalogsystem, som Det Kongelige Bibliotek (og mange andre biblioteker verden over) bruger, hedder ALEPH,²⁴ og at en meget kendt novelle af Jorge Luis Borges har titlen "El Aleph", giver en søgning på ordene "aleph" (den mest almindelige stavemåde) og "alef" på internettet millioner andre træffere. Her er nogle eksempler: flere tidsskrifter, mange computerfirmaer i forskellige lande, flere computerprogrammer og

et programmeringssprog, et partikelfysikeksperiment ved CERN i Schweiz, et teaterhistorisk forskningsinstitut i Italien, en støtteorganisation for internerede i amerikanske fængsler, et selskab for filosofi i Bologna, et mineralogiselskab i Californien, en fransk arkitekturdatabase, den japanske sekt Aleph (tidl. Aum Shinrikyo), flere musikgrupper (jødiske og ikke-jødiske), flere forlag osv. Til dette kommer alle de jødiske organisationer, skoler og andre foretagender, der bruger bogstavet i deres navne og/eller logoer. Flere websider på internettet afspejler også den nysgerrighed, der er omkring det hebraiske alfabets bogstaver, og som er en følge af det engagement for *kabbalah*, den jødiske mystik, som har bredt sig i løbet af de seneste par årtier blandt både "kendisser" og andre interesserede.

Som nævnt ovenfor er de hebraiske bogstaver centrale, fordi de ses som Guds redskaber i skabelsesværket. I forlængelsen af dette har mange mystikere og andre – både op gennem historien og i nutiden – ment, at de kan hjælpe mennesket med dels at komme i forbindelse med det guddommelige, dels at påvirke dets egen skæbne. At vurdere et sådant udsagn er selvfølgelig umuligt, men at det hebraiske alfabet også fortsat vil være genstand for fortolkninger, er mere end sandsynligt, og på den måde vil nye kapitler føjes til dets fascinerende historie.

Litteratur

- Herbener, Jens-André Pedersen (1999). *Sefar Yetsirah – oversat og annoteret af Jens-André Pedersen Herbener*. Upubliceret speciale, Århus Universitet.
- Hezser, Catherine (2001). *Jewish Literacy in Roman Palestine*. Tübingen: Mohr.
- Jansson, Eva-Maria (1999). *The Message of a Mitzvah: the mezuzah in Rabbinic literature*. Sällskapet för judaistisk forskning.
- Kooij, Arie van der (1991). "Nehemiah 8:8 and the Question of the 'Targum-Tradition'" i Gerard J. Norton, Stephen Pisano (red.). *Tradition of the Text: studies offered to Dominique Barthélemy in celebration of his 70th birthday* (Orbis biblicus et orientalis; 109). Freiburg: Universitätsverlag.
- Lachower, Fischel & Tishby, Isaiah (red.) (1989). *The Wisdom of the Zohar: An anthology of Texts*. Med introduktion og kommentarer af Isaiah Tishby. Oversat fra hebraisk af David Goldstein. Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 3 bind.
- Marcus, Ivan (1996). *Rituals of Childhood: Jewish Acculturation in Medieval Europe*. New Haven: Yale University Press.
- Mor, Menachem (1989). "I. Samaritan History. 1. The Persian, Hellenistic and Hasmonian Period" i Crown, Alan D. (red.): *The Samaritans*, s. 2-18. Tübingen: Mohr.
- Naveh, Joseph (1982). *Early History of the Alphabet. An Introduction to West Semitic Epigraphy and Paleography*. Jerusalem: Magnes Press & Leiden: Brill.
- Pummer, Reinhard (1989). "II. Samaritan Material Remains. 1. Samaritan Material Remains and Archaeology." i Crown, Alan D. (red.): *The Samaritans*, s. 135-177. Tübingen: Mohr.
- Tov, Emanuel (1996). "The Socio-Religious Background of the Paleo-Hebrew Biblical Texts found at Qumran" i Cancik m.fl. (red.): *Geschichte – Tradition – Reflexion. Festschrift für Martin Hengel zum 70. Geburtstag*. Band I: Judentum (red. von Peter Schäfer), s. 353-374. Tübingen: Mohr.
- Walters, Al (1995) "The Tetragrammaton in the Psalms Scroll," s. 87-99 i *Textus* 18. Jerusalem.
- Yardeni, Ada (2002). *The Book of Hebrew Script: history, palaeography, script styles, calligraphy & design*. London: The British Library (Oak Knoll Press).

Internet-ressourcer

- Hebraisk kalligrafi: "Hebrew Calligraphy", <www.cynscribe.com/hebrew.html>
- Mikrografi: "Microgrpahy: The Hebrew Word as Art", <www.jtsa.edu/prebuilt/exhib/microg/index.shtml>
- Ketubbot, Jewish National and University Library, Jerusalem: <jnul.huji.ac.il/dl/ketubbot>
- Det hebraiske alfabet og *kabbalah*: <www.inner.org/hebleter> (en af mange lignende websites)

Noter

- 1 Fra midrashen (bibelfortolkningen) Genesis Rabbah 1,10. Det bogstav, der indleder ordet בְּרֵאשִׁית (*bereshit*), det første ord i 1. Mosebog og dermed i hele *Torah*, er *bet*, som er det andet bogstav i alfabetet. De ti bud, 2. Mosebog 20;2, indledes med ordet *'anokhi* (אֲנוּכִי), "jeg", som begynder med bogstavet *alef* (א), det første bogstav i alfabetet.
- 2 Anden Kongebog 18;26ff.; jf. Esajas' Bog 36;11.
- 3 Tetragrammet er det gudsnavn med fire bogstaver (*yod-beh-waw-beh*), som kan ses i hebraisk skrift på Rundetårn og som tit – men fejlagtigt – er blevet udtalt Jehovah. Om gudsnavnets hellighed se videre nedenfor.
- 4 Samaritanernes ældste historie og deres forhold til den jødiske tradition er stadig genstand for forskeres diskussion. Ifølge de fremherskende teorier stammer de enten fra de jøder, der ikke blev ført i eksil, eller de var selv engang i historien blevet forflyttet til jødiske områder af en stormagt i regionen. En kombination af disse to forslag er også tænkelig. Forholdet mellem de to folk bar allerede i sen bibelsk tid præg af fjendtlighed.
- 5 Til disse 22 grafemer skal lægges fem finale former, skrivemåder som kun bliver brugt, når det pågældende bogstav står sidst i et ord. Eksempel: ם (normalform) og ם (finalform).
- 6 De såkaldte "hvilebogstaver", *matres lectionis* (lat.). Eksempelvis kom bogstavet *beh* (ה) til at betegne /a/-eller /e/-lyd i slutningen af ord.
- 7 Den eneste afvigelse var og er, at enkelte bogstaver kunne strækkes for at give en lige venstremargen. Dette kan f.eks. ses i de sidste to linjer af fuld længde over mikrografien i figur 2.
- 8 Den muslimske tilstedeværelse på Den Iberiske Halvø varede fra 711 til 1492. I år 732 var hele Den Iberiske Halvø i muslimske hænder. Omkring 1250 var den, med undtagelse af kongeriget Granada, blevet generobret af de kristne.
- 9 3. Mosebog 1;1, det første ord i verset. Ifølge traditionen bliver det sidste bogstav i det første ord (וִיקָרָא) altid skrevet i mindre størrelse.
- 10 Rashi er et akronym for R. Salomon ben Isak (1040-1105), der virkede i Troyes i Nordfrankrig.
- 11 Det bør bemærkes, at selvom Mendelssohns udtalelse er blevet forstået og ofte citeret som en kritik af jiddisch, var kritikken primært rettet imod et forslag om, at jøder i domstole skulle aflægge ed på tysk med indskudte hebraiske ord.
- 12 I denne sammenhæng kan nævnes, at det jiddische ord for latinske bogstaver (og somme tider sprog) er *galkbes*, stammende fra det hebraiske ord for "at rage". Bogstaverne blev opkaldt efter deres primære brugere i den tidlige middelalder, dvs. munke og præster.
- 13 Isaac Bashevis Singers Nobelpris i litteratur (1978) gjorde, at jiddischs truede position blev genstand for opmærksomhed, og flere organisationer prøver nu at bevare sproget levende med tonsur.
- 14 Egl. "dørpost", i overført betydning den kapsel, som fæstnes ved denne, indeholdende tekster fra 5. Mosebog.
- 15 Med udgangspunkt i den hebraiske bibel udvikledes inden for den jødiske tradition forskellige former for kommentarer og fortolkninger, som igen blev kommenteret og fortolket. De vigtigste af disse er Mishnah, "lære" (ca. 200 e.v.t.), og Gemara, "afslutning" (ca. 500 e.v.t.), som tilsammen danner Talmud, den autoritative fortolkning af, hvorledes buddene i Torah (De Fem Mosebøger) skal efterleves til daglig. En anden vigtig samling af tekster er de såkaldte midrasher ("udlægninger"), hvor bibelteksterne bliver forsynet med forklarende tilføjelser.

- 16 Den babylonske Talmud, traktaten *Makot*, fols. 23b-24a.
- 17 *Bet* er det første bogstav i Torah og indleder ordet *be-reshit*, "i begyndelsen".
- 18 Midrashen *Genesis Rabbah*, 1.10
- 19 Teksten er meget svær at datere, men stammer sandsynligvis fra det 2.-3. århundrede e.v.t.
- 20 Ved *sefirot* (sing. *sefirah*) er nærmest at forstå aspekter ved det guddommelige (f.eks. barmhjertighed, dømmekraft). En præcis forklaring på begrebet er ikke mulig, da fortolkningen af det har skiftet meget op gennem historien.
- 21 *Sefer Yetsirah*, §19.231, er det antal kombinationer, som kan laves ved at kombinere de 22 bogstaver med hinanden. Oversættelsen er baseret på J.P. Herbener (1999), *Sefer Yetsirah – oversat og annoteret af Jens-André Pedersen Herbener*.
- 22 En hentydning til *alefs* numeriske værdi, 1.
- 23 *Sefer ha-Zohar* I, 2a-b; oversat fra F. Lachower og I. Tishby (1989), *The Wisdom of the Zohar: An anthology of Texts*, s. 562-67.
- 24 Det skal indrømmes, at der i dette tilfælde er tale om et akronym for "Automated Library Expandable Program", men dobbelttydigheden er sikkert bevidst.

Denne artikel er oprindeligt publiceret i *Verdens skrifter*. Redigeret af Stig T. Rasmussen. Forlaget Vandkunsten i samarbejde med Det Kongelige Bibliotek og Forening for Boghaandværk. 2011, 392 s. Ill. ISBN 978-87-2695-111-5. Kr. 299,-

Magasin fra Det Kongelige Bibliotek bringer løbende et antal artikler fra *Verdens skrifter*, skrevet af bibliotekets medarbejdere.